

J.H. de Roder. *Het onbehagen in de literatuur. Essays. Vantilt*

In Freuds beroemde essay *Das Unbehagen in der Kultur* (1930) bestaat het 'onbehagen' uit de noodzaak om af te zien van volledige driftbevrediging, teneinde een min of meer vreedzame beschaving mogelijk te maken. Waaruit bestaat het onbehagen in de essaybundel die J. H. de Roder, in het voetspoor van Freud, *Het onbehagen in de literatuur* heeft genoemd?

In het titelessay, een sympathieke verdediging van het te zeer veronachtzaamde werk van Alfred Kossmann, blijkt het in elk geval niet om 'Triebverzicht' te gaan. De Roder beroept zich op Freuds essay *Jenseits des Lustprinzips* (1920), waarin voor het eerst de doodsdrift wordt geïntroduceerd. Ook bij Kossmann, met name in de novelle *De gouden beker* uit 1982, speelt de dood een grote rol, en als ik het goed begrijp schuilt het bedoelde onbehagen in het menselijk onvermogen om de eigen dood te ervaren. Een onvermogen dat een vreemde fascinatie opwekt, die de schrijver tracht te bezweren door de dood keer op keer als literaire fictie op te roepen. Maar is dit nu hét onbehagen in dé literatuur?

Een soortgelijk gebrek aan scherpte doet zich vaker voor in deze essays. De Roder is een enthousiasteling die stevast veel overhoop haalt, maar heldere betogen willen zijn essays lang niet altijd worden. De meeste helderheid vertonen zijn polemische uitvallen tegen het Wagner-beeld van Martin van Amerongen, tegen de 'oosterse wijsheid' van Patricia de Martelaere of tegen het alle poëzie verslindende katholicisme van Willem Jan Otten. Maar wat De Roder nu precies wil zeggen in de essays over de omgang met het sonnet bij Hugo Claus en H.H. ter Balkt, laat zich minder makkelijk doorgronden.

En wat te denken van het essay, waarin zowel Kees 't Harts heimelijke voorkeur voor Corrie en de Rekels als Wittgensteins afkeer van Shakespeare worden behandeld? Meer dan dat zulke voor- en afkeuren in hun specifieke context moeten worden begrepen, lijkt De Roder niet te beweren. Voor welk smaakoordeel gaat het niet op? Waarom juist deze schrijver en deze filosoof in één essay bij elkaar worden gebracht, blijft intussen een raadsel.

De Roder snijdt geen onzinnige kwesties aan, maar de uitwerking vergt vaak veel omhaal van woorden, zonder dat het resultaat verrassend uitpakt. Hetzelfde geldt voor de essays die aan het verschijnsel literaire invloed zijn gewijd, onder meer naar aanleiding van Vestdijks reactie op Thomas Mann en James Joyce. De Roder stelt dat hun invloed niet alleen op een 'schok der herkenning' berust, maar ook op een vrees 'te laat' te komen, omdat de ander al heeft gedaan wat je zelf had willen doen. Op deze manier verklaart hij het zwijgen van Vestdijk over *Doktor Faustus*, terwijl hij in *De koperen tuin* alsnog een antwoord op Manns grote muziekroman wil zien. Een bewijs dat ook de vrees voor het 'te laat' soms iets moois kan opleveren.

De Roder heeft als essayist een zekere faam verworven met zijn in 1999 als brochure gepubliceerde essay *Het schandaal van de poëzie*. In deze bundel is het in verkorte vorm herdrukt, aangevuld met enkele andere essays over hetzelfde thema. Daarin zien we vreemd genoeg het omgekeerde in vergelijking met de meeste overige essays: geen gebrek aan scherpte, maar juist een onvermoeibaar hameren op hetzelfde aambeeld.

Het 'schandaal' dat De Roder bedoelt, zit in wat je het buiten-literaire karakter van de poëzie zou kunnen noemen. Poëzie vermogt een bijzondere ervaring op te roepen, ook wanneer de betekenis van het gedicht (nog) niet begrepen wordt. Die ervaring komt voort uit het ritme, uit de pure klank en melodie, die direct op het lichaam inwerken zonder dat het verstand eraan te pas hoeft te komen.

Het kan moeilijk een schokkende ontdekking worden genoemd, maar De Roder verbindt dit vermogen van de poëzie met het religieuze ritueel, dat - althans in de interpretatie van Frits Staal - eveneens zonder betekenis zou zijn. Deze rituelen vormen volgens Staal de oorsprong van de taal. In de taal gaat het uiteraard wél om betekenis, maar de poëzie zou als enige taaluiting nog iets hebben weten te bewaren van de lege rituele praktijk en van de daaraan ten grondslag liggende structurele eigenschappen. Poëzie is daarom 'die vorm van taalgebruik waarin taal zich opnieuw van haar rituele oorsprong bewust wordt'. Dat klinkt alweer een stuk interessanter.

In zijn essays verkent De Roder om zo te zeggen de prehistorie van de literatuur. Het structurele principe dat daarbij van het grootste belang blijkt te zijn, noemt hij - ik vermoed: in navolging van Staal - 'recursie', het vermogen van taal en ritueel om zich eindeloos uit te breiden, door steeds meer in zich op te nemen. Dit principe ziet De Roder nu opeens overal opduiken: in de elementaire deeltjes, in de techniek en de cultuur, en vooral in de grammatica. Het blijkt zelfs het principe te zijn dat de mens tot mens maakt. Ik moet me sterk vergissen, of hier steekt de oude structuralistische droom van Lévi-Strauss weer de kop op, de droom om met behulp van één principe het hele wereldraadsel te kunnen oplossen.

De Roder laat het bij een suggestie, zonder gedetailleerde bewijsvoering. Dat is het goed recht van de essayist. Maar wat moeten we er eigenlijk mee? Steekt in de poëzie de oermens de kop weer even op? Toch niet in alle poëzie, zou ik zeggen. De Roder's stelling is verhelderend voor de raadselachtige poëzie van Arjen Duinker, maar om werkelijk overtuigend te zijn had hij toch wat meer voorbeelden moeten aanvoeren. Waarom is trouwens uitgerekend in de twintigste eeuw het ritmische, louter lichamelijke effect van poëzie weer in de belangstelling komen te staan? De Roder spreekt van een ontsnapping aan de 'gestaag voortdraaiende ideeën-molen' en suggereert een mogelijk herstel van de verbinding tussen mens en natuur, maar het zou de moeite waard zijn om de kennelijke behoefte aan zo'n herstel in een historische en cultuurkritische context te plaatsen.

Om dit soort vragen bevredigend te beantwoorden was een analytische rigueur vereist geweest, die nu te vaak ontbreekt in deze essays, waarin poëziekritiek, taalwetenschap en filosofie probleemloos met elkaar worden vermengd. Zo iets tekent het enthousiasme van de essayist, maar het resultaat wordt op zijn best een intrigerende hutspot. 'Een essay dat de indruk wekt dat de essayist het antwoord al had gevonden voordat met het schrijven van het essay was begonnen, is geen essay', schrijft De Roder ergens. Zijn eigen essays beantwoorden volledig aan dit (hier negatief geformuleerde) recept - zo zeer zelfs, dat in sommige van zijn essays niet alleen het antwoord, maar ook de vraag de neiging heeft om uit het zicht te verdwijnen.

(*NRC Handelsblad*, 14-12-2001)